

Cîteva delimitări: Europa Centrală/Europa de Sud-Est

Faptul că termenul de *Europa Centrală* nu se bucură actualmente de un consens general se datorează insuficienței criteriilor folosite, dar și atitudinii polemice, născută dintr-o istorie tragică, restrictivă în cel mai înalt grad. Unghiul *geopolitic* sau acela, mai generos însă și mai puțin vertebrat, numit obișnuit *geocultural* aproximează doar „entitatea” numită Europa Centrală în condițiile în care, istoric vorbind, amintirea Imperiului Habsburgic – concretizînd și localizînd parțial concep-tul – grevează asupra procesului de circumscriere a sa în perioada interbelică și, evident, postbelică. Etichetări cum ar fi „istoricitatea Occidentului”, opusă „istoriei absurde a Europei Centrale” și, mai grav, „an-istoricității Estului” (Josef Kroutov) nu limpezesc nici harta valorilor reale și nici pe aceea a tendințelor din vechiul contin-ent. În ultimul deceniu însă Europa Centrală face obiectul unor interpretări aproa-pe izomorfe. Pentru Jacques Rupnik, de exemplu, „principala caracteristică a cultu-rii politice a Europei Centrale este dualitatea între autoritarism și democrație, între Vest și Est, dar și discontinuitatea dezvoltării politice, care a fost întotdeauna de-pendentă de orientarea politică a marilor puteri din regiune” (**În căutarea Euro-peii Centrale** (1993), în „Aurora”, Oradea, 1994, nr. 3). Într-un text cunoscut, **Tra-gedia Europei Centrale** (tradus tot în „Aurora”, Oradea, 1993, nr. 2.), Milan Kun-dera scrie că Europa Centrală „este o zonă nedefinită de mici națiuni, aflată între Rusia și Germania”; mai exact, „prin sistemul său politic, Europa Centrală este Est, iar prin cultură e Occident”. De aici desigur concluzii, precum „liberalismul ratat” sau „semi-autoritarismul Europei Centrale” ce întrețin ambiguitatea încercării de a preciza, totuși, un areal cu prețul – e locul s-o spunem – unor judecăți globalizate și de multe ori eronate la adresa Estului. A conchide despre Europa Centrală împre-ună cu Milan Kundera și Jacques Rupnik înseamnă să-l acceptăm pe în t r e ca ope-rator cu valoare delimitativ-integrativă. Or, el este cu adevărat funcțional, după cercetările noastre, în circumscrierea Europei de Sud-Est, aflată între Orient și Oc-cident, între viziunea antropocentrică și aceea cosmocentrică și unde conceptul de *echilibru instabil* e decelabil pe palierul duratelor lungi și scurte. Acest *între* pre-supune deci sistemul de cercuri care se întretaie avînd arce comune, așa cum defi-nia sud-estul european balcanologul Victor Papacostea. Ca să schițez un răspuns la primele două întrebări, mă voi opri la cîteva dintre raporturile existente între cele două spații – central și sud-estic – cu specificarea elementelor distincte și, pe cît este posibil, a numitorilor comuni.

Ar fi de remarcat, mai întâi, că raporturile comerciale seculare, deplasarea grupurilor masive de populație sub impactul războaielor girate, în principal, de trei mari puteri, alianțe politice mai mult sau mai puțin pasagere ce au permanentizat sentimentul colectiv de echilibru instabil, apoi disputele religioase și conținutul, mereu mai schimbat, al lui „homo religiosus” în conjuncturile favorabile procesului de laicizare a gândirii cu diferențe specifice de ritm față de vestul Europei, toate acestea ne conduc în mod firesc la ideea că limitele Europei de Sud-Est în raport cu acelea ale Europei Centrale și invers se estompează. Existența, în această ordine, a spațiilor cu valoare de turnantă, precum Banatul, Slovenia, o parte din Polonia ș.a., complică și mai mult desenul ce, într-un fel asertorizat, își pierde din rigoare, ca să nu spun din rigiditate. Ceea ce nu eludează, firește, încercuirea specificităților reflectate în imaginar ca și în mentalul colectiv. Tocmai de aceea definirea Europei Centrale de a s t ă z i și schițarea elementelor comune/deosebitoare cu/față de Europa de Sud-Est ar trebui să pornească de la:

1. proiectarea ambelor meridiane, central și sud-estic, pe ecranul unei Europe unitare în diversitatea sa etnică, culturală ș.a.
2. conceptul de *spațiu sud-est european*, mai bine cristalizat sub raportul determinărilor convergente *à travers les siècles*.

În primul caz, este vorba de deplasarea celor două areale învecinate în cadrul raportului dintre *centru* și *periferie* ce se rediscută acum în cel puțin două contextualizări postulate de istoria post-Columb: confruntarea, la nivel planetar, dintre Nord și Sud și apoi relația, restrînsă la continentul nostru, dintre Vestul industrializat, cu societatea de consum, aflată într-un lent declin de la prima criză a petrolului, și Estul abia ieșit din utopia dureroasă a ideologiei marxist-leniniste. Dacă nu s-a produs o răsturnare copernicană în relația dintre *periferia* considerată ca alteritate la *centrul* imperial, din punct de vedere cultural cel puțin semnele unei atare schimbări sunt evidente și asta în pofida perimetrului de răspîndire și a prestigiului celor patru limbi europene, respectiv engleza, franceza (în recul), spaniola și, în oarecare ascensiune, germana. De altfel, starea de criză, deocamdată lentă, a „centrelor” consacrate este vizibilă, cum afirmam și în alt context, în utilizarea conceptelor ce acoperă o geografie spirituală mereu mai restrînsă: antropocentrism → europocentrism → occidentalocentrism. Realitatea este că policentrismului, schițat încă în perioada de emergență romantică și de cristalizare a națiunilor în cea de-a doua jumătate a secolului trecut, îi corespund – la o primă ochire – caracteristicile zonale ale culturilor latine, slave și germane sau, după criteriul geografic propriu-zis, ale culturilor din sudul, vestul, centrul, nordul și sud-estul Europei. Jocul constantelor și al variabilelor precizează sfera culturii naționale, dar și a grupului de culturi adesea dincolo de înrudirea etno-lingvistică, așa cum este în Centru și Sud-Est. Sensul lor general de mișcare sau, mai concret spus, tendința lor generală a fost întotdeauna aceea de integrare în ritmurile determinate de Vest. Limes-urile culturale mai au încă nostalgia, dar și complexul „centrului”, Parisul sau Londra continuă să dea tonul. Or, în acest cadru general, atât Europa Centrală cît și aceea de Sud-Est dețin o situație paradoxală: ambele sunt ex-centrice și, în același timp, propun/impun replici viguroase, pe palier național, la occidentalocentrismul actual. Există aici, afirma Claudio Magris într-un colocviu organizat la Budapesta, o ten-

dință de a apăra „ariile marginale împotriva centrului și împotriva oricărui model standard”. Tot pentru el „renașterea Europei Centrale”, la care adaug și Sud-Estul, constituie „o metaforă a protestului împotriva dominației sovietice în Europa de Est și împotriva modului de viață american în Europa de Vest” (**Cross Currents**, Yale University Press New Haven and London, 1991, number 10). Numai că *policentrismul* afirmat mai cu seamă după a doua conflagrație mondială poate însemna și un câmp de forțe centrifuge prezidat de naționalismul cu un comportament cameleonnic. Tot epoca romantică, atât de generoasă în idealuri, a contribuit la echivalarea, eronată și periculoasă, a *etnicului* cu *națiunea* și apoi cu *statul național*, deși se cunoaște că neamurile n-au produs întotdeauna state naționale, după cum, observa Alexandru Duțu, există state, ca în Balcani, „care apar înaintea națiunii și contribuie la maturizarea ei” (**Solidaritățile naționale și utopiile**, în vol. colectiv **Sud-Estul și contextul european**, Buletin, vol. I, 1994). Dar o asemenea *utopie retrospectivă* (Alexandru Duțu), în virtutea căreia *etnia* se suprapune peste conceptul de *popor* și susține proiectul statului modern caracterizează în bună măsură și arealul defunctului Imperiu Habsburgic dinamitat, în plus, de exacerbări (nu numai) ideologice precum ilirismul, panslavismul ș.a. Nu e deloc întâmplător așadar faptul că a m b e l e spații umane au cunoscut, în conjuncturile restrictive pe care le cunoaștem, fenomenul pe care l-am numit, altădată, *implozie*. El este detectabil fie în exasperarea formelor de comunicare artistică ce a condus la barocul târziu sau la antecamera avangardismului european (în Centru), fie la resurecția spiritului epopeic în romanul istoric, spirit diseminat în creația folclorică sau în ipostaza „rîsu-plînsu” a lui *homo duplex* ce impregnează, ambele, mentalitatea colectivă (în Sud-Est).

Al doilea reper pentru o eventuală definire/departajare e necesar să fie Europa de Sud-Est. Reamintesc doar că elementele definitorii pentru orice țară europeană – spiritul grec, dominația romană și creștinismul – sunt regăsimile, într-o alchimie specifică, și în acest spațiu greco-slavo-latin, centripetal prin lanțurile muntoase ce îl străbat de la Nord la Sud și centrifugal prin prezența litoralului marin în toate punctele cardinale. Astfel, așezarea geografică (între Orient și Occident, la confinele Europei cu Asia), atașamentul organic la romanitatea prelungită sub „forma de universalitate” (Nicolae Iorga) a mileniului bizantin, modelul spiritual creștin în cheie preponderent ortodoxă, apoi, nu în ultimul rînd, amintirea dureroasă a unui trecut încă foarte apropiat, deci nesedimentat și marcat – ieri: de impactul multiseclar cu Semiluna; azi: de deceniile post-Yalta – au făcut posibilă elaborarea conceptului de *balcanitate*. Coordonatele enunțate conduc nu numai la clasicitatea constitutivă a ceea ce s-a numit „romanitate orientală”, dar și, prin extrapolare, la vocația europeană a sud-dunăreanului. Dacă, ne amintim iarăși, umanismul reprezenta – în forma lui bizantină și apoi consacrată, din veacurile XVI și XVII – prima etapă de integrare programatică în marile curente culturale europene, cristalizarea națiunilor după 1848 a constituit un al doilea efort integrator. Cum apare așadar Centrul european din perspectiva sud-est europeanului? Ca să răspund măcar sub formă de schiță, voi apela la exemplificări culturale, plonjînd direct în „arcele comune” (V. Papacostea) și în specificitățile ariilor vizate. Astfel, Turcocrăția aflată în descompunere accelerată perpetuează, în degradeuri succesive, tipologia *cavalerului* (sau a eroului), a *intelectualului* (dragomanul, istoriograful etc.) sau a

preotului ce populează, în acest veac, opera sîrbilor Andrić și Selimović, albanezului Kadare, grecului Kazantzakis, bulgarului Stanev sau a lui Sadoveanu. În Europa Centrală există de asemenea o tipologie să spunem crepusculară – *ofițerul, funcționarul și artistul* – elaborată mai cu seamă în literatura Kakaniei (Robert Musil), una a contestațiilor și a scepticismului, ambele „întoarse” spre rîsul amar al unor Nușici sau Hašek. Pe de altă parte, exemplele – extrase tot din lumea personajului – aflate în proza lui Krleža, Bulatović sau Kusniewicz particularizează elemente integrabile, desigur parțial, perimetrului sud-estic mai ales în amintutele spații-tuman-tă. Iată, rebrenianul Apostol Bologa confirmă paradigma musilianului „om fără calități”; o călătorie prin „cenușa unui imperiu”, alături de Krleža, Hrabal sau Hašek, ne scoate pe celălalt versant din tradiția ardeleană, cunoscută mai mult prin militantismul stenic ilustrat pe linia Coșbuc – Octavian Goga. Tot aici însă eroii lui Agîrbiceanu „se usuca încet” și apare, semnificativ, Emil Cioran, ce va elabora o veritabilă paradigmă a derealizării.

E la fel de adevărat însă că diferențieri majore se înregistrează la nivelul unor componente ce aluvionează o *forma mentis* vertebrată de cultură. „Mitul bizantin” (în Sud-Est) și „mitul habsburgic” (în Centru) polarizează meditația artistului, dar și pe aceea a politologului sau a istoricului. De asemenea, *grecitatea* ca pol aglutinator în Sud-Est și *iudaismul* în Centru diferențiază fără-ndoială această *forma mentis*. Cei doi poli asigură așa-numitele coridoare de circulație a valorilor (Răzvan Theodorescu) și, mai mult decît atît, le focalizează în problematica strict locală generată de nevoi politico-sociale presante. Intrăm însă și aici în domeniul „arcelor comune”: diaspora evreiască, variată ca densitate demografică și amplificată cu sefarzi, va fi mai mult decît tolerată în Turcografie, la fel, comunitățile aromâne în special alcătuiesc o țesătură cu ochiurile foarte largi din Balcani pînă la Pecs și Viena. Circulația mărfurilor pe vechea rețea de drumuri comerciale, dar și circulația ideilor, respectiv a *cărții* leagă de fapt Centrul de Sud-Est, în pofida ritmului cîteodată lent al translațiilor dintr-o parte sau alta. Nu e mai puțin adevărat că politica marilor puteri privilegiază azi (a făcut-o și ieri!) cutare spațiu pe criteriul strategiei economice și nu numai. Fenomenul de *balcanizare* în sens de diseminare și înfruntare sîngeroasă a forțelor ce trăiesc utopia etnicului pur are același înțeles cu acela de *libanizare* sau, mai nou, de *kossovizare*. Situațiile explozive caracterizează nu numai Balcanii, deși zona continuă să fie considerată ca o paradigmă negativă din perspectiva Occidentului ce, deloc paradoxal, poate fi culpabilizat, periodic, de la 1453 încoace. Culoarea peiorativă a termenilor *balcanism/balcanizare* e și produsul unei contaminări, la fel de restrictivă și de nedreaptă, de la perechea *bizantinism/bizantinizare*, aceasta din urmă îngroșată, caricaturizată chiar de înțelesul conotat etic, acela de joc duplicitar, dansul pe sîrmă dictat de interese meschine etc. Regiunea balcanică a perpetuat de la Bizanțul milenar o filosofie a supraviețuirii, alături de un model de civilizație, apreciat destul de tîrziu de către Europa apuseană.

Oricum, structura de *puzzle* etnic a Centrului și Sud-Estului, cu tensiuni aproape eternizate de istorie, certifică, și ea, unitatea în diversitate a continentului nostru, în care delimitările, circumscrierile și, bineînțeles, tranșările de orice fel vor trebui pînă la urmă să cedeze în fața interferențelor și a concilierilor reciproce, aît de necesare.